

Het gilde van de barbiers en chirurgijns te Veere, 1475-1798

Het gilde van
de barbiers en
chirurgijns te Veere,
1475-1798

Karel Noorlander

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van
Gemeente Veere
Familiefonds Hurgronje
het Cultuurfonds Zeeland

het cultuurfonds

Afbeelding omslag: Isaac Koedijk, *Een barbier/chirurgijn verzorgt de voet van een man* (1649/1650), Museum of Fine Arts Boston.

Ontwerp omslag: BVDT - Bart van den Tooren
Ontwerp binnenwerk: Prezns - Marco Bolsenbroek, Zutphen

ISBN 978 90 4856 405 7
e-ISBN 978 90 4856 406 4
DOI 10.5117/9789048564057
NUR 693 | 870

© P.K. Noorlander / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Dankwoord	10
Woord vooraf	11
1 De Achtergronden	15
1.1 Korte beschrijving van de geschiedenis van Veere tot 1800	15
1.1.1 De oorsprong van Veere	15
1.1.2 De opkomst van Veere	16
1.1.3 De heren van Veere	16
1.1.4 De staat van Veere in 1550	20
1.1.5 Reformatie en neergang	20
1.2 Geneeskundige zorg en chirurgie rond 1500	24
1.2.1 Doctores medicinae en barbier-chirurgijns	26
1.2.2 Barbiers	26
1.2.3 Chirurgijns	27
1.2.4 Hippocrates en Galenus: het theoretisch systeem, de leer der lichaamssappen	29
1.2.5 Beïnvloedende- en niet beïnvloedende factoren	31
1.2.6 Humores en astrologie	32
1.2.7 Het beïnvloeden van de balans	34
1.3 Belevingswereld, religie en gilden	38
1.3.1 Gilden als instituut	39
1.3.2 Cosmas en Damianus	43
1.3.3 De gildebrief	44
1.3.4 De doctor medicinae in Veere, stadsdoctor en overdeken	45
1.3.5 'Ordonnantie op ten medecyn' en 'der Medecyne eedt'	46
1.4 Samenvatting	47

2	Het gilde in relatie tot de stedelijke overheid, regelgeving en structuur	49
2.1	Inleiding	49
2.1.1	De ordonnanties en privilegebrieven van het gilde der Veerse chirurgijns	49
2.1.2	De oudste Walcherse ordonnantie	50
2.1.3	De eerst bekende Veerse ordonnantie, 1475	50
2.1.4	Privilegebrief Bergen op Zoom, 1471	52
2.1.5	Bespreking van de privilegebrief van 1520	53
2.1.6	De privilegebrief van 1587 met aanpassingen	61
2.1.7	Aanpassing van de privilegebrief in 1638 en 1660	63
2.1.8	De privilegebrief van 1638	64
2.1.9	Verschillen tussen de brieven van 1636, 1660, 1700 en 1723	68
2.1.10	Conclusies betreffende de ordonnanties en privilegebrieven	69
2.2	Opleiding en examens voor barbier-chirurgijn	76
2.2.1	Het barbiersexamen	77
2.2.2	Aderlaten	77
2.2.3	Chirurgijnsexamen	80
2.2.4	Instrumenten	82
2.2.5	Vast stramien	83
2.2.6	Examens in Veere onder invloed van het gilde in Middelburg	84
2.2.7	Vier invloedrijke Middelburgse geneesheren	89
2.2.8	Uitbreiding van de eisen in de privilegebrief in Veere	94
2.2.9	Conclusie opleiding en examens	101
2.3	De stadschirurgijn	103
2.3.1	De eerste stadschirurgijns tot de Reformatie	105
2.3.2	De functie	107
2.3.3	De eerste stadschirurgijns in het Boeck van Eeden	107
2.3.4	Het aannemen van een stadschirurgijn	108
2.3.5	Gerechtelijke procedures	111
2.3.6	Wonschouw	115
2.3.7	Nog een wonschouw	116
2.3.8	Nog een wonschouw	117
2.3.9	Stadschirurgijn geeft getuigenis in een rechtszaak	117
2.3.10	Amputatie been	118
2.3.11	Stadsdoctor en chirurgijn visiteren in de Montfoortse toren	119
2.3.12	Lijkschouw	120
2.3.13	Notitie van de lijkschouw	121
2.3.14	Lijkschouwingen in de schepenakten-boeken	122
2.3.15	Verdrinkingen	123
2.3.16	Steekwonden	123
2.3.17	Trauma capitis, een verwonding aan het hoofd	124
2.3.18	Ongelukken en zelfdoding	124

INHOUD

2.3.19	Presumeert vastelyck	125
2.3.20	Varia	125
2.3.21	Voorbeelden van schouwrapporten	126
2.3.22	Conclusies ten aanzien van schouwingen	128
2.4	Het Gasthuis in Veere	129
2.4.1	Oorsprong en locaties in Veere	130
2.4.2	Het Arm-, Gast- en Weeshuis in de Warwijksche Straat	132
2.4.3	Conclusies stadschirurgijn in Veere	141
2.5	De Pestmeesters van Veere	142
2.5.1	Pestbeheersing	147
2.5.2	Tempore pestis 1545 en meester Burghart Redicke	147
2.5.3	Tempore pestis 1556	148
2.5.4	Weer pest en nogmaals meester Adriaen Loysen	150
2.5.5	De Reformatie	152
2.5.6	Pesthuis in Veere 1585-1677	152
2.5.7	Pestmeesters na 1585	154
2.5.8	Jacob du Buisson en zijn boek Tractaat van de Peste	159
2.5.9	Geen pestepidemieën meer in Veere	162
2.5.10	Lijst van Veerse pestmeesters	163
2.5.11	Afsluitend over de pest	164
3	Sporen van het gilde driemaal gevolgd: 1470-1587	169
3.1	De periode 1470-1579: een drieluik	169
3.1.1	Chirurgijns aan het Hof Zandenburg 1470-1558	170
3.1.2	Conclusies	172
3.2	Losse feiten over het gilde uit de gerechtelijke archieven 1509-1579	173
3.2.1	Verplichting van het chirurgijnsexamen voor barbiers	174
3.2.2	Poorterschap, meester Laureys	175
3.2.3	Gildelid als poorter zonder proeve	176
3.2.4	Hofchirurgijn Thomas de Mussis	177
3.2.5	Twijfelgevallen	178
3.2.6	Quacsalver en libre artisie	180
3.2.7	Tussen medecyn en onvrije chirurgijn (1569)	181
3.2.8	Betaling eisen	182
3.2.9	Vrijgevestigde chirurgijns, meester Lieven Forduyn	183
3.2.10	Conclusies	183
3.3	Een derde spoor: de rol van de Veerse chirurgijns tijdens de Reformatie	184
3.3.1	Politieke en maatschappelijke achtergronden 1520-1579	184
3.3.2	Kerkelijke situatie	185
3.3.3	Ramp, armoede, onrust, wederdopers en Meester Gheert	187

3.3.4	Pogingen orde te handhaven; opkomst Calvinisme	188
3.3.5	Eerste hagenpreken 1566 en de Gasthuiskerk in Veere	189
3.3.6	Strategisch gelegen Walcheren, Alva en meester Ghijsbrecht	190
3.3.7	Schutterij der kloveniers en meester Adriaen Loyssen	191
3.3.8	Na de overgang	193
4	Verantwoording, balans en kroniek 1587-1798	195
4.1	De rekeningboeken aangevuld met correspondentie met de stedelijke overheid	195
4.1.1	Twee rekeningboeken	195
4.1.2	Informatie uit rekeningenboeken	198
4.1.3	Het begin van de rekeningenboeken	199
4.1.4	Eerste rekening	199
4.1.5	Ontvangsten en uitgaven	200
4.1.6	Familieverbanden	203
4.2	Een kroniek van het gilde van 1579 tot 1798	204
4.2.1	Een nieuwe privilegebrief	204
4.2.2	Tot 1605	205
4.2.3	Van 1605 tot 1660	206
4.2.4	Zondagsheiliging, onderlinge afspraken en gildedwang	208
4.2.5	De chirurgijn van de Franse compagnie	208
4.2.6	Spanningen in het gilde wegens absenteïsme	209
4.2.7	De gildekamer in de Vleeshal	210
4.2.8	Chirurgijnskamer ingericht en onderhouden	213
4.2.9	Verzoek een geëxecuteerde te mogen ontliden	216
4.2.10	Barbiertarieven onder druk	216
4.2.11	Aanhoudende activiteiten onvrije chirurgijns en pruikenmakers	217
4.3	Notulenboek 1690-1806	218
4.3.1	Kosten van examens, emplastrum aureum	218
4.3.2	Behandeling poorters door chirurgijns van het garnizoen	220
4.3.3	De periode van de familie Nebbens	220
4.3.4	Laurens Nebbens tegen Marinus Jaspersen Warckier	221
4.3.5	Weer problemen met handhaving van de privileges: de familie Nebbens	222
4.3.6	Dispuut over de maaltijdverplichting	223
4.3.7	Nogmaals de maaltijdverplichting	225
4.3.8	Steensnijder uit Middelburg	226
4.3.9	Beunhazen en krimpende bestaansmogelijkheden	227
4.3.10	Vertier en ontspanning	230
4.3.11	De toestand in Veere in 1777 zoals beschreven door de overdeken	231
4.3.12	De kostbaarheden van het gilde	233
4.3.13	De opheffing van het gilde op 10 september 1798	234
4.3.14	Hoe het verder ging met de gezondheidszorg in Veere	236

INHOUD

4.4	Samenvatting en slot	237
4.4.1	Samenvatting	237
5	Bijlagen	242
5.1	Persoonsgegevens van de gildeleden	242
5.2	Chirurgijns in Veere van wie het lidmaatschap van het gilde onzeker is	248
5.3	Instrumenten	250
5.4	Vergelijking tussen de privilegebrieven van Bergen op Zoom en Veere	253
5.5	Lijkschouwers	255
5.6	Apotheker in Veere	258
5.7	Ordonnantie en eed op ten Medecyn	260
5.8	Stadsdoctoren/overdekens	262
5.9	Relatie tussen munteenheden en gemiddeld dagloon in geldwaarden	264
5.10	De ontwikkeling van enige tarieven	265
5.11	De artikel-frequentie in de privilegebrieven	269
5.12	Eene poorterseedt	271
5.13	Lijkschouwingen	272
	Gebruikte afkortingen	295
	Geraadpleegde archivalia en literatuur	296
	Archivalia	296
	Literatuur	302
	Index	312

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar de staf van het Mastertraject Geschiedenis der Geneeskunde onder leiding van dr. Hans de Waardt, universitair docent aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam, voor de zorg waarmee zij het leertraject opgezet en voltoerd hebben. Mijn dank gaat vooral ook uit naar Marianne Offereins, voormalig eindredacteur van NVOX, voor haar vele werk en het geduld waarmee ze me begeleid heeft. Naar de leden van de werkgroep Paleografie in Zeeland, van wie Leijn Melse de korte historie van Veere ontworpen en goeddeels geschreven heeft en Ad Berends die veel controle- en prosopografisch werk gedaan heeft. Henri Brandenburg verrichtte eveneens controle- en correctiewerk. Daarnaast zijn enkele transcripties door de werkgroep Paleografie in Zeeland (PaiZ) in dit boek verwerkt. Peter Blom, archivaris van de stad Veere, en prof. Arjan van Dixhoorn van University College Roosevelt in Middelburg hebben met hun adviezen en suggesties steeds nieuwe sporen voor me geopend. Daarenboven zijn te noemen: prof. Mart van Lieburg en wijlen prof. Harm Beukers die vanuit medisch historisch perspectief het werk nagelezen hebben en mij van advies hebben gediend. De medewerkers van het Zeeuws Archief zijn mij steeds bijzonder ter wille geweest bij mijn aanvragen van de schier eindeloze rij archiefstukken. Mijn echtgenote Dorine zou ik willen bedanken voor de discussies die we gevoerd hebben en de adviezen die zij heeft gegeven.

Woord vooraf

Tijdens de opleiding ‘Mastertraject Geschiedenis der Geneeskunde’ aan de Vrije Universiteit in Amsterdam in 2014 werd studenten verzocht een essay te schrijven over een medisch historisch onderwerp. Ik heb toen gekozen voor een vergelijking tussen de verschillende privilegebrieven van het gilde der barbiers en chirurgijns in Veere. Het bleek, dat er geen publicaties bestonden over dit gilde. Op Walcheren waren in Middelburg en Vlissingen grotere chirurgijns-gilden. Vroege gegevens van het gilde in Vlissingen (opgericht in 1594, eerste privilegebrief uit 1606¹) waren echter verdwenen bij de verwoesting van het stadhuis tijdens het bombardement door de Engelse vloot in 1809 en het archief van het Middelburgse chirurgijns-gilde tijdens de heftige brand na de beschieting in de eerste oorlogsdagen van 1940, hoewel er nog gegevens te vinden zijn in het werk van Unger (een brief van het chirurgijns-gilde uit het begin van de vijftiende eeuw en een brief uit 1536), Schoute en Fokker.² Het gilde in Veere was klein, overzichtelijk en bleek goed gedocumenteerd te zijn. Dit was voor mij de reden om naar dit gilde een uitgebreider medisch-historisch onderzoek te doen.

Een aantal vragen diende zich aan: was er iets te vinden over het ontstaan van het gilde, over de regelingen waaronder het gilde gestatueerd was en over de ontwikkeling van deze regelgeving in de tijd? Wat was er te vinden over de omvang van het gilde, de leden en het verloop van het ledenaantal? Wat was er te vinden over het medisch werk verricht door de leden van het gilde, hun instrumentarium en hun betrokkenheid bij de behandeling van de indertijd heersende epidemische ziekten? Hoe was de relatie van het gilde met de overheid en wat waren de werkzaamheden van de gildeleden ten behoeve van de overheid? Hoe was de relatie van de leden van het gilde met andere chirurgijns in Veere? Kon uit de bronnen worden opgemaakt hoe de relatie was met de grotere gilden in Middelburg en Vlissingen? Hoe was het wel en wee van het gilde vastgelegd in de archieven van de stedelijke overheid, de religieuze gemeenschap en de Veerse vierschaar? Hoe waren de boekhouding en de balans van het gilde? En ten slotte: hoe kwam het gilde aan zijn eind?

In dit boek wordt gepoogd op deze vragen een antwoord te vinden. De historische achtergrond van de stad, het feit dat het gilde der chirurgijns maatschappelijk gereguleerd was door zijn privilegebrieven, de periode dat het gilde bestond, het concept van de medische markt en de bronnen waaruit informatie geput is, vormen het kader van dit boek. Het boek kan gelezen worden als

1 W.F. Th. van der Bijl, ‘Uit de geschiedenis der chirurgijns-gilden in Zeeland’.

2 W. S. Unger, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd* Deel 3 1589. 2, Deel 3, GS 75 p. 367; D. Schoute, *Schets van het Middelburgse chirurgijns-gilde*; A.A. Fokker, ‘Losse bladen uit de geschiedenis van het chirurgijns-gilde te Middelburg’.

een uitwerking van de ideeën gepresenteerd in het Mastertraject, in historisch perspectief geprojecteerd op lokaal niveau in Veere. Daarnaast zou men kunnen zeggen dat in dit boek gepoogd wordt wat verder in het medisch verleden van Veere te zoeken dan J. Pel gedaan heeft in zijn *Chirurgijns, doctoren, heelmeeesters en artsen op het eiland Walcheren 1700-2000*. Het boek is dus geschreven voor wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van Veere op medisch-historisch gebied. De eerste twee hoofdstukken bevatten de achtergronden en de regelgeving van het gilde met de uitwerkingen daarvan. In het derde en vierde hoofdstuk wordt de geschiedenis van het gilde in verschillende verhaallijnen weergegeven.

Over hoofdstuk 1 De achtergronden: Veere en de medische markt

De eerste paragraaf bevat een korte beschrijving van de historie van de stad Veere tot 1800. In de tweede paragraaf volgen achtergronden van het werk van de barbier-chirurgijns: eerst de plaats van de barbier-chirurgijn in de toen bestaande medische markt, gevolgd door het verschil tussen barbiers en chirurgijns en een beknopte uitleg van het medisch theoretisch stelsel dat men hanteerde om tot zorg te komen. In de gezondheidszorg speelden in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd het geloof, de kerk en de sociale structuur een grote rol; ze waren nauw met elkaar vervlochten. Beknopt beschrijf ik het gildesysteem, dat de plaats van de ambachtslieden in de samenleving bepaalde. De overheid, in dit geval de heer van Veere en de stedelijke overheid, vergunde een beroepsgroep een privilegebrief. In deze privilegebrief werden de organisatie, de voorwaarden voor lidmaatschap en de rechten en plichten van het gilde en van de leden vastgelegd. De gilden werden in de regel gewijd onder de patronage van een heilige die in de beleving van de geloofsgemeenschap een relatie had met het beroep van de betreffende ambachtslieden.

Over hoofdstuk 2 De organisatie van het gilde, de regelgeving en de relatie met de stedelijke overheid

Ik bespreek de organisatie van het gilde, de privilegebrieven waarin de regelingen met overheid en kerk waren vastgelegd, de voorwaarden voor lidmaatschap, de exameneisen van het gilde en de ontwikkeling daarvan. De oudst bekende ordonnantie van het gilde der barbiers en chirurgijns in Veere dateert uit 1475. Volgens Ermerins³, die veel over de geschiedenis van Veere geschreven heeft, hebben er al vroeger rechtsbrieven bestaan, maar daarvan zijn geen sporen gevonden. Was de eerst bekende, uit 1520 daterende privilegebrief vergund door de heer van Veere, na de Reformatie werd de tweede brief in 1587 vergund door het stadsbestuur en de Prins van Oranje. In 1638, 1660 en 1700 zijn de

3 J. P. N. Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden*, blz.221.

privileges aangepast en de laatste brief dateert van 1723. In totaal is er dus sprake van één ordonnantie en vijf privilegebrieven, waarin het gilde in vijftien sets regels is gekaderd.

Voortvloeiend uit de bepalingen in de privilegebrieven belicht ik de opleiding tot barbier-chirurgijn en de ontwikkeling van de exameneisen. In dit hoofdstuk komt ook de relatie met het grotere en invloedrijke gilde van de Middelenburgse chirurgijns aan de orde.

In Veere vervulden twee lieden in het gilde der barbier-chirurgijns naast hun werk als lid van het gilde, een door de stedelijke overheid betaalde functie: de stadschirurgijn en de pestmeester. De stadschirurgijn hielp de stedelijke overheid bij juridische zaken en droeg zorg voor de armen. Uitgebreid sta ik stil bij de functie van de stadschirurgijn, de eed die hij aflegde, zijn verplichtingen ten aanzien van de stedelijke overheid, de armen en zijn rol in het gasthuis. De functie van stadschirurgijn was niet in de privilegebrieven geregeld.

Als pestmeester werd in tijden van pest een lid van het gilde aangewezen om zijn werk als barbier-chirurgijn te staken, zijn praktijk en winkel te sluiten en zich uitsluitend aan pestpatiënten te wijden. De regelgeving over het aanwijzen van de pestmeester binnen het gilde was vastgelegd in de privilegebrieven. Ik bespreek de door de stad uitgevaardigde pestordonnanties. Een pestmeester werd gedurende de periode dat er een epidemie heerste aangesteld. Niet alle pestmeesters waren overigens lid van het gilde, zoals we zullen zien. Hiermee is de weergave van de regelgeving van de overheid naar de medische markt in Veere ten aanzien van het gilde der barbier-chirurgijns en zijn leden afgerond.

Over hoofdstuk 3 Sporen van de geschiedenis van het gilde in de periode 1469-1579

In hoofdstuk 3 probeer ik, chronologisch zo dicht mogelijk bij de barbier-chirurgijns en hun gilde blijvend, de ontwikkelingen van het gilde en zijn leden te volgen in de periode tot de Reformatie. Integraal structuur aanbrengen in het wel en wee van het gilde over deze hele periode is niet mogelijk, omdat het gilde zelf geen archief of notities achtergelaten heeft. Men moet voor informatie dus uit heerlijke, stedelijke en gerechtelijke bronnen putten. Er is ervoor gekozen om in drie hoofdstukken met verschillende verhaallijnen of sporen iets te schrijven over de chirurgijns en hun gilde in deze periode.

Paragraaf 3.1 behandelt de chirurgijns verbonden aan het hof Zandenburg. Een aantal van deze hofchirurgijns was ook lid van het gilde. De aanstelling van een van de chirurgijns van het hof Zandenburg tot stadschirurgijn is bewaard gebleven. Het hof van Zandenburg hield overigens op te bestaan na de dood van Maximiliaan van Bourgondië (1514-1558).

Paragraaf 3.2 bevat vermeldingen, losse feiten en trivia uit de bronnen van de stedelijke overheid en de rechterlijke boeken betreffende het gilde en zijn le-

den in de periode 1475-1579. Het verband tussen deze losse feiten is gelegen in het feit dat ze samen een beeld geven van de door de overheid en de vierschaar geregistreerde bemoeienis ten aanzien van het gilde in deze periode van grote maatschappelijke onrust.

In paragraaf 3.3 wordt beschreven welke rol enige leden van het gilde in Veere gespeeld hebben in de periode vanaf de vergunning van de eerste privilegebrief in 1520, tijdens de hevige woelingen in de aanloop tot de Reformatie en bij de bevrijding van Veere van de Spaanse overheersing in 1572.

Over hoofdstuk 4 De door het gilde geschreven bronnen

Dit hoofdstuk bevat een beschrijving van de bronnen geschreven door de leden van het gilde: de rekeningenboeken en het notulenboek. De rekeningenboeken (1579-1806) geven inzicht in de boekhouding van het gilde. De inkomsten, uitgaven, balans en reserves van het gilde worden in dit hoofdstuk duidelijk. Uit deze rekeningenboeken is echter veel meer te halen. Men ziet welke gildeleden er zijn geweest, wanneer zij geaccepteerd zijn in het gilde en of ze het al of niet tot deken brachten. Er zijn notities van verteringen en de aanname van leerlingen. Ook blijkt hoeveel leerjongens het uiteindelijk tot lid van het Veerse gilde hebben gebracht. En dan is er de vermelding van het betalen van de doodschuld aan het gilde voor een chirurgijn of zijn vrouw of kind. Opvallend is de kindersterfte die ook de gezinnen van de chirurgijns trof.

Daarnaast is er de correspondentie tussen de chirurgijns en de stedelijke overheid. Vaak ging het in deze brieven over de positie die de stedelijke overheid zou moeten innemen bij het bewaken van de bepalingen in de privilegebrieven. Deze bepalingen vormden de enige bescherming die het gilde had om zijn belangen tegenover chirurgijns van de vloot en het garnizoen, de Schotse- en 'onvrije' chirurgijns, alternatieve genezers en kwakzalvers te waarborgen.

Het notulenboek is, mogelijk door waterschade, vaak moeilijk te lezen. Hierin zijn de bijeenkomsten van het gilde tussen 1690 en 1803 vastgelegd en het boek brengt ons nog dicht bij de beleving van het gilde. We krijgen inzicht in de verslagen van vergaderingen, het verloop van examens en de spanningen binnen het krimpemde gilde. Er is een verslag van geneeskundige aspecten van het leven in Veere aan het eind van de achttiende eeuw, geschreven door de overdeken van het gilde. Aan het einde van dit vierde hoofdstuk volgt een samenvatting van de conclusies van dit boek en het slot. Daarna volgen de bijlagen, de bronnen en de index.

1 De Achtergronden

1.1 Korte beschrijving van de geschiedenis van Veere tot 1800

Het gilde van barbiers en chirurgijns was via de privilegebrieven nauw verbonden met het bestuur van de stad Veere. Om deze relatie goed te kunnen begrijpen, volgt hier eerst een beknopte geschiedenis van Veere.

1.1.1 *De oorsprong van Veere*

Met Zandijk begon de geschiedenis van Veere, dat als havenbuurt van Zandijk ontstond. Rond het midden van de dertiende eeuw ontving een telg uit het geslacht Van Borsele het ambacht Zandijk op Walcheren met het in dat ambacht gelegen kasteel Zandenburg in leen van de graaf van Holland. Dit kasteel lag aan een watergang die uitkwam in het Veerse Gat of het noordelijk Sloe (toen Lemmel geheten), waar nu de haven van Veere is. De naam van de havenbuurt, 'Campvere', was ontleend aan het veer naar de overzijde van het Veerse Gat, naar de plaats Campen op Noord-Beveland. De heren Van Borsele, die zich nu 'heren van Zandenburg' noemden, behoorden tot de hoge adel. Zij wisten op Walcheren en elders hun bezittingen uit te breiden en zagen het belang in van het tot ontwikkeling brengen van de havenbuurt als visserplaats en handelscentrum. Het was Wolfert I (ca. 1250-1299) die als eerste impulsen gaf aan de ontwikkeling van 'Campvere'. Campvere lag gunstig aan de oostkant van Walcheren; de 'Walcherse rede' was een natuurlijke ankerplaats.

De havenplaats lag ook strategisch dichtbij de Oosterschelde, de toenmalige hoofdstroom van de vaarweg naar Antwerpen. Langzaam werd Campvere belangrijker en in 1348 wist de toenmalige heer van Zandenburg de bisschop van Utrecht zover te brengen de parochies Zandijk en Campvere te scheiden.

1.1.2 *De opkomst van Veere*

De opkomst en bloei van Campvere is in hoge mate gestimuleerd door de welstand en positie van de heren van Zandenburg. De prilste stedelijke ontwikkeling en de belangrijkste elementen die de stad met haar stratenpatroon tot op de dag van vandaag kenmerken zijn grotendeels aan hen te danken. De verdedigingswerken, de bouw van de stadsmuur en stadsgracht (vanaf 1348) zijn te danken aan de bemoeienissen van de heren. Veere moet vóór 1355 stadsrechten hebben verworven, getuige het verbod op lakennering buiten de steden, waarvan Veere uitdrukkelijk was uitgezonderd.¹ De stad heeft waarschijnlijk rond 1400 het recht verworven keuren op te stellen. De oudst bekende keur dateert waarschijnlijk van rond dit jaartal. Wie in het gebied van de stadsvrijheid woonde, genoot meer rechten en vrijheden dan de plattelandsbevolking.² Het poorterschap gold als een voorrecht dat de stedelijke gemeenschap door de eeuwen heen beschermde. Veere werd vanaf het begin van de vijftiende eeuw aangeduid als stad. Dit betekent dat schepenen van de heer van Veere de bevoegdheid kregen om met medewerking van de schout rechtsregels en gilden voor de poorters op te stellen. Dit handhaven van de regels was een belangrijke taak voor het stadsbestuur. In Veere werd het stadsbestuur ‘Weth en Raad’ (na 1574 ook ‘vroedschap’) genoemd. De Weth, bestaande uit de schout of baljuw als representant van de heer van Veere, twee burgemeesters en negen schepenen, werd benoemd door de Heer van Veere (Veere was dus een ‘heerlijke’ stad). Zij waren belast met de rechtspraak en het stedelijk bestuur. De stedelijke rechtbank werd vierschaar genoemd en voorgezeten door de baljuw, terwijl de schepenen als rechters optraden. Opsporen en aanklagen van misdadigers was de verantwoordelijkheid van de baljuw. Er was geen scheiding tussen bestuurlijke macht, vroedschap en gerecht. Alle onderwerpen, groot en klein, kwamen in de vroedschap ter sprake, ook fiscaal tot in de kleinste details, zoals een salarisverhoging voor de vroedvrouw.

1.1.3 *De heren van Veere*

De Van Borseles ontwikkelden zich tot regionale machthebbers met bovenregionale invloed en posities in het landsbestuur. De prominentste Van Borsele na Wolfert I was Hendrik II (1404-1474). Ook hij wist zijn bezittingen uit te

1 L.H. Remmerswaal, *Een duurzame Alliantie*, blz. 28.

2 P. Blom., *ZA 2000 Stad Veere, 1349-1816*, Inleiding.

breiden, was rijk, had veel belangen in de scheepvaart en connecties met aanzienlijke personen in het buitenland, zoals de koningen van Frankrijk, Engeland en Schotland. Onder het bewind van Hendrik kende Veere zijn hoogtepunt in belang en welvaart.

Hendrik wist een relatieve onafhankelijkheid te bewaren ten opzichte van de landsheer, Filips de Goede (1396-1467). De loyale Hendrik had door zijn uitgebreide bezittingen binnen de Nederlanden en expertise in maritieme zaken een vooraanstaande positie opgebouwd. Deze twee factoren en de strategische ligging van Walcheren tussen Holland en Vlaanderen leidden ertoe dat Hendrik belast werd met het bevel over de oorlogvoering ter zee. Filips benoemde hem in 1487 tot kapitein-generaal ter zee. In deze hoedanigheid organiseerde hij in tijd van oorlog de verdediging ter zee, door eigen vrachtschepen in de haven van Veere te laten ombouwen tot oorlogsschepen. Voor de bevoorradings liet hij in 1451 een artilleriehuis bouwen.³ Bovendien versterkte hij de stadsverdedigingswerken (Warwijkse poort). Naast de nog altijd belangrijke visserij was de handelsvaart tot bloei gekomen, onder andere omdat Veere vrijdom had verkregen van de Hollandse en Zeeuwse grafelijke tollens.

Het ging de stad voor de wind. De Grote Kerk Onze Lieve Vrouwe ter Sneeuw werd gebouwd (1450-1521). Hendrik II beval voor zijn dood in 1474 nog de bouw van 'des herenhuis ter stede', het stadhuis van Veere. Dat Veere beheerst werd door de leden van het geslacht Van Borsele/Bourgondië dat in kasteel Zandenburg zetelde, komt tot uitdrukking in de reeks beelden van heren en vrouwen van Veere die de voorgevel van het stadhuis sieren. Deze beelden van de familie Van Borsele-Bourgondië werden rond 1517 geplaatst. Hier kwamen de baljuw als vertegenwoordiger van de heer van Veere en de vierschaar van de stad bijeen. Ook in het stadswapen, met daarin opgenomen het wapen van de Van Borseles, kwam de afhankelijkheidsrelatie tot uitdrukking. Veere was bij uitstek een heerlijke stad met een heerlijk gezag. De belangen van de heer en de stad liepen parallel, de heer en burgers hadden bijvoorbeeld belang bij verdedigingswerken (Warwijkse poort, 1471⁴) en de kosten van de aanleg dienden gezamenlijk gedragen te worden.

Hendriks opvolger Wolfert VI (1433-1486) zette het beleid van zijn vader voort. Hij werd in 1444 uitgehuwelijkt aan Mary Stuart, de dochter van de koning van Schotland, wat het aanzien van de Van Borseles verder vergrootte en een flinke impuls gaf aan de handel met Schotland. Die handelsconnecties leidden in 1541 tot de vestiging van de Schotse stapel in Veere, die daar tot 1799 bleef.⁵ Als gevolg daarvan verbleef gedurende lange tijd een Schotse gemeen-

3 Louis Sicking, *Zeemacht en onmacht*, p. 207.

4 Hugo Franciscus van Heussen, *Oudheden en gestichten van Zeeland*, vol. 1; blz. 211.

5 Zeeuws Archief: 'Vanaf het eerste stapelcontract van 1541 tot circa 1800 fungeerde Veere als stapelplaats voor goederen uit Schotland. Met name wol, maar bijvoorbeeld ook zalm en boter, werden vanuit de koninklijke steden van Schotland naar Veere verscheept. Het stapelcontract hield in dat deze goederen in Veere werden gelost, opgeslagen en verhandeld. De stad bezat daarmee het monopolie op een aantal Schotse stapelgoederen in de Nederlanden.'

schap in Veere met een eigen ‘court’, bestuur, pakhuizen en kerk naast andere voorrechten, maar de Schotten namen ook deel aan het stadsbestuur.

Net als zijn vader kreeg Wolfert de leiding over de oorlogvoering ter zee en bekleedde hij bestuursambten in het Bourgondische rijk. Zo werd hij onder meer stadhouder van Holland en Zeeland. Wolfert VI overleed in 1486. Er was geen erfopvolger in de mannelijke lijn, maar één van Wolferts dochters, Anna, trouwde met Filips van Bourgondië-Beveren, een loyaal dienaar van de toenmalige keizer Maximiliaan I van Oostenrijk (1459-1519). Filips bracht de Bourgondische gebieden in en Anna kwam in het bezit van de Walcherse bezittingen: bijna geheel Walcheren met uitzondering van het grondgebied van Midelburg en Arnemuiden.

Filips werd benoemd tot admiraal en creëerde de eerste admiraliteit in de Nederlanden. Aanvankelijk was de eerste admiraliteit van Zeeland en Vlaanderen gevestigd op kasteel Zandenburg, maar zetelde later in het admiraliteitshuis op de markt. Zandenburg was aan het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw een belangrijk sociaal en cultureel centrum in de Nederlanden. Keizer Maximiliaan van Oostenrijk trouwde in 1489 op Zandenburg en Filips overleed er in 1498. De zoon van Anna, Adolf (geboren 1498), werd er opgeleid door vooraanstaande *doctores*, zoals Cornelis Battus. Diens vriend Erasmus kwam ook op Zandenburg. Na het overlijden van Filips trouwde Anna er in 1503 met Lodewijk van Montfoort. Ook hij besteedde aandacht aan de stadsverdediging en liet bijvoorbeeld de Montfoortse toren bouwen.⁶

In 1505 sloeg het noodlot toe: Lodewijk overleed en een grote brand verwoestte een deel van slot Zandenburg, waarbij een deel van het familiearchief en heerlijke rechtsbrieven verloren gingen.⁷ Wel is het verwoeste deel van Zandenburg herbouwd, maar de luister van vóór de brand kwam niet meer terug. Na het verlies van haar tweede echtgenoot in 1505 bleef Anna de economische belangen van haar bezittingen vanuit Zandenburg behartigen, zoals blijkt uit haar inspanningen de Schotse stapel in Veere gevestigd te krijgen. Na Anna's overlijden in 1518 speelde Adolf op Walcheren een grote rol als beschermer van de koopvaardij en visserij. Het kasteel Zandenburg als centrum van de heerlijkheid Veere en de admiraliteit verkeerden in één hand, wat de handelsvaart bevorderde. De welstand in Veere in 1530-1550 werd, behalve door de visserij, mede gedragen door de handelsvloot, waarvan de helft uit Hanzeschepen bestond. In Veere ontmoetten Hanzeschepen uit de Oostzeelanden Portugese en Franse schippers.

In 1530 werd Veere getroffen door de Sint-Felixvloed, waarbij Campen op Noord-Beveland verdween. Daarmee verloor Veere zijn functie als veerhaven. Adolf zelf overleed in 1540 op 51-jarige leeftijd. Zijn zoon Maximiliaan van

6 F. Verachter, *Albrecht Dürer in de Nederlanden*, blz. 59 en 62. Dürer bezocht Veere in 1520, overnachtte in de Campveerse toren en hij schreef in zijn dagboek: 'Daerna voerde ik naer Terveer, daer die schepen van alle landen aenkomen: is een zeer fraei stedeken.'

7 T. Polderman en P. Blom, *Veere van vissersbuurt tot vestingstad*.

Zeeland en omstreken door C. Sgrooten uit 1573. Koninklijke Bibliotheek België.

Borsele-Bourgondië wist in 1541 voor Veere de Schotse stapel te verwerven. In die periode werden op Zandenburg kostbare ontvangsten gehouden: keizer Karel V, koning van Spanje, werd er in 1540 ontvangen. Koning Filips II van Spanje verhefde de stad Veere tot een markizaat in 1551 en bezocht Zandenburg in 1555, waarbij hij ook op grootse wijze werd onthaald. In 1558 stierf Maximiliaan kinderloos, hij was de laatste mannelijke representant van het huis Van Borsele-Bourgondië. Met zijn dood verdween de admiraliteit uit Veere. Maximiliaans bezittingen bleken zo zwaar belast met schulden, dat zijn erfgenamen de erfenis verwierpen. Om schulden te delgen, werden delen van zijn bezittingen verkocht.

De dominantie van de heer van Veere over de magistratuur verdween met het heengaan van Maximiliaan van Bourgondië. Het ceremonieel en cultureel machtscentrum in Slot Zandenburg was zielloos achtergelaten. Tot 1550 waren de rechts- en privilegebrieven steeds vergund onder de naam van de heer van Veere. De baljuw was diens vertegenwoordiger, maar de stad had een 'Weth en Raad', ook wel vroedschap, vierschaar of geregte genoemd, die de stad samen met de baljuw bestuurde.